

ЖІНКИ В ЖИТТІ АДАЛЬБЕРТА ЕРДЕЛІ

УДК 7.071.1(477.87)

Іван НЕБЕСНИК,

*професор, ректор Закарпатського художнього інституту,
м. Ужгород, Україна*

Анотація. У статті вперше аналізується вплив жінок на становлення Адальберта Ерделі як художника і особистості, з якими він мав тісні стосунки. Для з'ясування ставлення А. Ерделі до цих жінок, вияснення їхньої ролі в житті художника використано автобіографічні романи, щоденники та інші документи А. Ерделі.

Ключові слова: Ерделі, Мюнхен, Париж, Лілет, Женев'єв Го-
жар, Аглая Серені, Магдалина Сливка.

Загальновідомою є думка Адальберта Ерделі про те, що він вважав себе «душею, що згорає від любові і мистецтва». Однак подальшого розвитку і висвітлення ця думка в мистецтвознавчих публікаціях не знайшла. З огляду на важливість цієї теми у процесі формування А. Ерделі як художника і особистості варто більше уваги приділити вивченню тих відомостей, що містяться в літературній автобіографічній творчості та інших документах засновника художньої школи Закарпаття.

Найбільш ранню інформацію про стосунки молодого Бейли Ерделі з дівчатами можна отримати з автобіографічного роману «Дімон», написаному ним у Мюнхені в 1922 році. Тут автор, що ховається під іменем Фелікс, згадує студентські роки в художньому інституті м. Пешт, коли там «вдихнув найбільш одурманюючий запах Весни свого життя» [1, 14]. Дівчина, яку звали Дідб, мала волосся, що палало, мінилося різними кольорами. Антична бронза, зелено-червонястий, інколи червоно-зеленяві тони...». А. Ерделі вустами героя роману Фелікса сказав: «Це дороге ім'я супроводжує мене впродовж всього життя. Можливо, вона цього не знає: можливо, ані вона, ані ніхто з її близьких не дізнається, «хто» вона для мене» [1, 14].

Відповідаючи своєму другові на запитання «чому він на ній не одружився, так кохаючи її?», роз'яснює: «Для більшості митців дружина є прокляттям, якщо не є його надихаючим

демоном. Деякі жінки навіть здатні зробити зі свого чоловіка митця. Дідó для мене і тепер більше ніж дружина. Вона разом зі мною слухає музику, зі мною ходить великим світом і бачить справжні цінності чудового витвору – безкінечної країни Господа» [1, 15]. Мова йде про дівчину, яку художник відвідував в інтернаті «Регнум Маріаннум» Будапештського університету, з якою прогулювався берегами Дунаю і з якою плавав на пароплоді до селища Леаньфолу та піднімався на гору Гелерт. На жаль, у нас немає її фото чи портрету.

Повернувшись у 1916 році додому в Мукачево, А. Ерделі розпочинає свою педагогічну діяльність у місцевій горожанській школі (неповній середній) та новоствореній учительській семінарії. «Як керівник закладу (горожанської школи – Авт.), працював серед учнів і колег виключно двома засобами – любов'ю і мистецтвом», – пояснює він своєму другові. «Я люблю дитину, люблю людину, люблю вас і всіх... Любити все – це ніщо інше, ніж недосконалими органами чуття бачити досконалість творіння... П'яти органів чуття мало, щоб любити все. Для цього потрібно ще шостий і сьомий органи чуття, які даються небагатьом... Вмістити себе у всесвіт можна тільки шляхом любові; побачити все можна шляхом мистецтва» [1, 20]. «Краща таємниця створення світу полягає у красі, що постійно змінюється у процесі розвитку. Бог перестав би бути Богом, якщо б повторював одне і теж» [1, 21].

Внутрішній світ Ерделі пов'язаний зі світом Вайлда, Толстого, Гете, Анатолія Франса, Вагнера, Штрауса, Пуччіні, Ніцше, Ромена Роллана, яких він називає своїми друзями. Проживаючи в Мукачеві, він згадує останній рік навчання в Будапешті та дружбу з дівчиною, яку він умовно називає «Молодим орлятком». Ця дівчина була знавцем угорської художньої літератури, захоплювалася творами Ібсена, Аді, Метерлінка, Ніцше, Шопенгауера, Канта, Гете... Щоденна ж дійсність художника проходила у викладацькій діяльності в м. Мукачеві. Тричі на тиждень він також давав приватні уроки в одній сім'ї, що цікавилася мистецтвом, виписувала деякі закордонні журнали, що його приваблювало. Одного дня мати цього сімейства запитала Адальберта, чи погодився б він прогулятися містом з її донькою Кеддо. З цього й почалися їхні стосунки.

Адальберт описує в романі «Дімон» пікніки під час вихідних днів, які відбувалися на околицях міста, походи на Павлову гору та гору Галіш. Одного разу велика сім'я Кеддо ра-

зом із ріднею із Будапешта, із тітками і бабусями на возі компанією у 15 осіб разом із можливим зятем Адальбертом піднімалися вихідним днем на гору Галіш. Потенційний зять з гумором описує цю сцену. Весілля три рази відкладалося аж до повного розпаду Австро-Угорщини. Ерделі вирішив не пов'язувати свою долю з сімейством і матеріальними благами і вирушив у закордонні мандри. Насамперед у Мюнхен. Кеддо вийшла заміж за його товариша.

Мало місце також відновлення дружніх зв'язків із дівчиною з Будапешта, яку Ерделі зашифрував під іменем «Молоде орлятко». На запитання друга про можливість шлюбу Ерделі відповів: «...вона не схвалює мої мистецькі устремління... Моя наречена ревнує мене до мистецтва. Я і сам усвідомлюю, що вона не може мати більш небезпечного суперника. Вона кохає в моїй особі того, кого я ненавиджу. Вона хотіла б бути дружиною тільки викладача», – стверджує Адальберт, хоч і визнає, що не можна відділити в собі викладача від митця [1, 36]. Автор роману «Дімон» через свого героя пояснює, що йому зрозуміло, чому Репін або Роден одружився зі своєю натурницею. Це зрослося з їх мистецтвом, з їх головною ідеєю. Коли Роден мав потребу в гарному, неможливому русі, то натурниця моментально вгадувала, чого бажає метр, і вони обоє були тільки святими засобами чистого мистецтва, натурниця з творцем-художником вічно живуть разом у творі [1, 37].

Як стає зрозуміло читачам, шлюб з інтелектуально розвиненим «Молодим орлятком» А. Ерделі також не здійснив. Причину цього пробує пояснити одна з героїнь роману – Лівія, очевидно, не без підказки автора: «Його кохання не може бути прив'язане до однієї жінки. Йому від багатьох жінок потрібна повна досконала властивість. І ніколи він не одружиться, йому й робити цього не можна. Його турбує життя людства, саме життя, і, як він це завжди наголошує, надзвичайно і вічно його турбує “людина, мистецтво і любов”» [1, 42].

Не реалізувавши мрію своєї мами про женитьбу і розчарувавшись дещо у новій чехословацькій владі, яка не зарахувала у його педагогічний стаж чотирирічне директорування в Мукачівській горожанській школі, А. Ерделі поїхав у 1922 році у Мюнхен з метою подальшого творчого вдосконалення. Працюючи у різних приватних ательє, він виконує велику кількість портретів, особливо портретів дівчат. Деякі з цих дівчат відіграли важливу роль у кар'єрі художника. Одна із

портретованих виявилася донькою головного редактора найбільшої і дуже впливової газети Баварії «Augsburger Abendzeitung» – пана Юрінека. Сьогодні в нашому розпорядженні тільки фотографія з портрета пана Юрінека, який посприяв виставці творів А. Ерделі у найпрестижнішому виставковому центрі Мюнхена – «Скляному палаці» та ще й у його центральних кімнатах. Ставши позаштатним працівником газети п. Юрінека, Ерделі був допущений на судовий процес 1923 р. над Гітлером, з якого робив зарисовки для газети.

Працюючи в ательє одного мюнхенського художника, А. Ерделі ефектно і швидко виконував портрети натурників, чим привернув до себе увагу молодих художниць. Напевно, їхні імена в автобіографічному романі «Імен» змінено. Перші серед них Лілет та Ірен. Є підстави вважати, що Лілет реальна дівчина, дочка відомого мистецького критика та художника, хоч із зашифрованим прізвищем та ім'ям. Шанувальникам таланту Ерделі відомі його натюрморти із чисельними склянками і вазами з водою. На цю тему відбувається алегорична розмова в романі «Імен»: «Хто ж вона? З ким я веслував, з ким їхав на кораблі, кому гарного сонячного дня на палубу корабля я приніс склянку води з моря, – з моря життя; вона – Лілет, хто бачить, як сонячний промінь розбиває воду в склянці і як прекрасно вода наворожує на наші руки веселку. Це вона, хто була вибрана на те, щоб зі мною на морі життя протягом одного дня веслувала разом зі мною у сонячному світлі; і вона нескінченно щаслива, бо бачить сіяння душі вибраного Господом» [1, 5].

Лілет мала схильність до живопису, тому й займалася в приватній образотворчій студії. Походила вона з патриційної німецької сім'ї, предки якої були офіцерами. Батько її теж працював творчо в ательє, яке було обставлене з великим смаком. Для доньки було виділено окреме ательє з готичними арками, багато картин, персидські килими, регульовані завіси, над шезлонгом гітари, в іншому кутку – антикваріат, книги, мистецькі журнали, камін, в якому горів вогонь... У цьому приміщенні Ерделі написав тричвертний портрет Лілет із ліловою шаллю. Лілет виконувала для нього на роялі твори Вагнера, Брамса, Дебюссі і улюблений його одинадцятий ноктюрн Шопена. Їхні зустрічі були надзвичайно романтичними. З особливим захопленням Ерделі описує святкування Різдва та вишукані і скромні подарунки Лілет. Після

Різдва відбулася поїздка Лілет з батьками, подружкою Ірен і, ніби відокремлено, Адальберта у найгарніший гірський курорт, лижний центр країни Гарміш-Партенкірхен. Там також розміщені бальнеологічні готелі з термальними джерелами. Пізніше Ерделі згадуватиме, що це райське місце на Землі, але Закарпаття краще.

Кохання, що розгорілося між Лілет та Адальбертом, викликало в останнього велику кількість роздумів. Напевно, батько Лілет не був у захваті від хоч і приємного юнака, але потенційного зятя з непевним майбутнім. «А потім, хоч Лілет у крайньому випадку, і поїхала би зі мною до мого малого міста, де ми могли б прожити за рахунок моєї викладацької роботи, але чи було би повним її щастя у чужій державі», – так розмірковував Адальберт у якості героя роману «Імен». З часом обоє почали розуміти, що їхні дороги розійдуться. Але кохання з Лілет та дружба з Ірен – англійською леді, що народилася в Каїрі, виховувалася в Лондоні й осіла в Мюнхені (як дочка багатого фабриканта проживала у трьохповерховому будинку) – ввели Ерделі у вищі кола столиці Баварії. На дружніх вечірках були присутні капітани кораблів, лікарі, художники, інженери, російські письменники, артисти, журналісти, вчені, генерали тощо. Очевидно, що перелік особистостей, в т.ч. й жінок, що справили в Німеччині вплив на формування Ерделі як художника, естета й громадянина Європи більший, ніж нами наведений, але, видається, Лілет та Ірен – ключові фігури в цьому списку.

Під впливом своїх прекрасних знайомих, Адальберт і до цього часу не байдужий до вишуканості, носив модні пальто, капелюхи, рукавиці і виглядав як англійський лорд (за його власним висловом), очевидно, не випадково відвідуючи курс англійської мови. З іншого боку на оці витребеньки грошей катастрофічно не вистачало. Навіть на нормальне харчування. Признатися про це дівчатам було соромно. Перебуваючи в такій складній ситуації, він отримав запрошення на розкішний бал, що проходив 24 січня 1925 року в казино «Одеон», присвячений масляній перед постом. Гостями там були знаменитості Мюнхена. Шампанське, багато дівчат, дорогі костюми, картини... Вікна палацу після кожного танцю освітлювалися іншим кольором рефлекторів. Ерделі в смокінгу, останні дні нічого не їв, а тепер танцював з баронесами і генеральшами. Після казино велика компанія їде в гості до ма-

йора, де Адальберт, танцюючи з племінницею господаря Маргріт (Маргарет), з рук барона отримує приз кращого танцівника за цей вечір.

Бідування Адальберта закінчилося у квітні 1925 року, коли він завершив портрет одного барона, отримав від нього чек на 1000 марок і був запрошений в сімейну поїздку на Штранбергер Зее (озеро). Розрахувавшись за проживання на квартирах, за випрану білизну і 26 сорочок, наївшись досхочу в ресторані Кюнслергаус, він планує поїздку в Італію. Ерделі попрощався назавжди з Лілет, яка вийшла згодом заміж за придворного лікаря. Так завершується роман «Імен» про художника, що живе любов'ю і мистецтвом.

Протягом перебування Ерделі в Німеччині (1922-1925) він здійснив подорож Німеччиною маршрутом Мюнхен – Берлін – Гамбург до Північного моря і м. Куксгафен. У Куксгафені він познайомився з дівчиною, яка навчила його танцювати модний танок шіммі. Азартно танцюючи, Адальберт натер туплями ногу, сталося зараження і вимушена операція на нозі. Так народився черговий автобіографічний твір, де значне місце відводиться знайомим дівчатам. Можливо, в лікарні, де він мав багато вільного часу і розповідав сусідам цікаві історії, й виникла ідея записувати ці історії з власного життя у вигляді романів і повістей. Зокрема, він згадує, що слухачі взяли з нього слово про обов'язкове писання таких розповідей, більшість з яких присвячені образотворчому мистецтву і знайомим дівчатам.

З 1926 року Ерделі – вдома, у Мукачеві, а з 1927 до середини 1929 – у м. Ужгороді. Працює викладачем горожанської школи на набережній р. Уж та у вчительській семінарії під керівництвом Августина Волошина. В цей час відбулося знайомство з Аглаєю – дочкою гімназійного професора. Ось-ось мало відбутися весілля. Про заручини говорить перстень на фотографії. Проте велика мета – стати відомим художником – ще не досягнута. Після Мюнхена необхідно було їхати в Париж. У щоденнику за 1929 рік читаємо: «Уже все зібрано – я ще мав секунду, щоб заскочити до Аглаї і притиснути її до свого серця. Вона плакала. А я, сповнений твердою впевненістю відстоювати чисте мистецтво, ще встиг на швидкий поїзд до Парижа. Я знов у дорозі. Знову шукаю недосяжне... Бідна Аглая! Як важко вона розставалася зі мною... Але я не можу взяти її з собою, – вона стала би перешкодою для мого мистецтва... По-

ловина мого «я» залишається з нею, я обіймав її у провінційному містечку Ужгороді, але друга половина вже з цікавістю готувалася зустріти мрію кожної людини – Париж [4, 229].

Ерделі їхав у Францію з дозволу Міністерства освіти Чехословаччини терміном на три місяці. Повернувся через два роки. Одним із наслідків кохання з Аглаєю став портрет, написаний Адальбертом у 1931 р. під назвою «Портрет А. С.». Павло Балла, дружина якого Олена Чернега-Балла була директором художнього музею, згадував про відвідувачку музею, яка сиділа в залі і плакала. Це було вже після смерті Ерделі. Її запитали: «Вам погано? Щось сталося?» «Ні, – відповіла вона. – Там на картині “Портрет А. С.”. Це – я».

Перебування художника у Франції вже описане у монографії І. Небесника «Адальберт Ерделі». Варто лише нагадати, що час, проведений ним у мистецькій колонії в Гаржилесі, любовний роман із Женев'єв Гождар сам Ерделі назвав як «найкращі переживання мого життя». Влітку – восени 1929 року Адальберт вивчав французьку мову, зав'язав приятельські стосунки із художником і музикантом П'єром Жаме, його батьком Анрі Жаме, інтелектуальною особистістю, матір'ю П'єра Марі Мау, якій він демонстрував свої знання про музику Вагнера, літературу Мопассана, Золя, Гюго, Анатолія Франса, Ромена Роллана тощо. Тут він познайомився із головним редактором тижневика «Ле петіт Парізієн» паном Біша, художником і банкіром з Брюсселя паном Дені і подружився з маестро Аланом Остерліндом. Проте головною подією, безперечно, було кохання із талановитою співачкою і музиканткою Женев'єв, донькою архітектора з Парижа. Про це сам художник написав: «Час мого виїзду вже був визначений – через три дні я мав покинути Гаржилес, те місце де я по-юнацьки, свіжо, здорово і, смію сказати, не зіпсовано й урівноважено провів найгарніші дні свого життя. Там я жив як тілесно, так і душевно безтурботним життям, життям цілісної людини з душевною гармонією. Дві мети мого життя – мистецтво і любов – зустріли там справжнє порозуміння. Я був серед людей, де не було й сліду ненависті, поганих стосунків, ворожнечі. Усі були до мене налаштовані по-дружньому, а я зі свого боку мав незахмарену душу, здавалося, в мені грали відтінки сонячного світла» [5, 227]. Потім ще додав: «Я жив у Гаржилесі безтурботно, весь у мистецькій напрузі, маючи ідеально чисте кохання, зовсім звільнений від матеріальних турбот, – зда-

валоя, я пережив найкращий сон свого життя» [5, 228]. Іще про Женев'єв: «Я відїхав, несучи в душі страшенний біль. Мені хотілося бути з Женев'єв, разом з нею жити, залишитися назавжди в Парижі. І все-таки я людина з малою вірою. Я боявся, боявся невідомого майбутнього... Не мав сміливості зробити ривок до тої мистецької кар'єри, якої всі так чекали від мене. Біда людям з малою вірою» [5, 228].

З 1931 року і до кінця свого життя А. Ерделі проживає в Ужгороді. Очевидно, він продовжує здійснювати час від часу поїздки європейськими країнами, але вже не такі довготривалі. Він так і не оженився. Проте супутниці життя йому не вистачало. На початку 1930-х років він познайомився із веселою і безтурботною дівчиною Магдалиною Сливкою, яка спочатку виконувала роль натурниці, а з часом переїхала в помешкання художника, з яким спільно прожила до самої смерті митця. Магда була і домогосподаркою, і помічницею в повсякденному житті художника. Вона і позувала при створенні чисельних творів, тримала в порядку приладдя А. Ерделі, навіть, ґрунтувала полотна для майбутніх картин. Протягом особливо важкого періоду в житті маестро після 1949 року, коли його шельмували в засобах масової інформації, на зборах колективу в Спілці художників, звільнили з посади голови обласної організації, на Магду лягли обов'язки забезпечення сім'ї їжею та іншими необхідними речами. Спілкувалися між собою Адальберт і Магдалина, називаючи один одного на «Ви» або ласкавим ім'ям Розі. Вже будучи важкохворим влітку 1955 року, Ерделі, перебуваючи в лікарні, попросив викликати до нього представника ЗАГСу і в присутності лікарів зареєстрував свій шлюб з Магдалиною, яка взяла прізвище Ерделі. 19 вересня 1955 року Адальберт Ерделі помер. Протягом 49 років Магдалина Ерделі зберігала, навіть, примножувала творчу спадщину Адальберта, викупуваючи деякі картини чоловіка від знайомих. Зберегла вона також архів документів і літературних творів художника, які подарувала навчальному закладу, що був ним заснований. Померла Магдалина Іванівна на 88 році життя 17 вересня 2004 року, під час пограбування помешкання Ерделі невідомими особами.

Очевидно, А. Ерделі своїми успіхами у мистецтві і художній освіті в першу чергу завдячує своїм батькам Михайлу Грицю (1855-1937) та Ілоні Цайскі (1862-1944), які виховали його та інших 10 братів і сестер. Адальберт отримав гарну на

ті часи освіти в Мукачівській гімназії, Сіготській вчительській семінарії та Художньому королівському інституті у м. Будапешт. Проте не викликає сумніву й той факт, що, керуючись принципом «любові і мистецтва» і перебуваючи під чарівним впливом таких жінок, як Дідо, Лілет, Аглая, Женев'єв, А. Ерделі досягав все більших висот у творчості, знайомився із досягненнями європейського мистецтва, легко входив у творчі кола Мюнхена, Парижа і змінювався сам. На відміну від названих жінок, Магдалина Сливка не отримала такої блискучої освіти і виховання. Але її природна краса, доброзичливість і пристосованість до важких умов життя протягом 1932-1955 рр. допомагали і оберігали А. Ерделі, який не був достатньо прагматичним і хазяйновитим, щоб забезпечити собі необхідні умови для творчості. Присутність і любов Магдалини дали можливість маестро створити багато шедеврів, яких могло й не бути.

ЛІТЕРАТУРА

1. Erdélyi Béla Dimon /Рукопис. – Мюнхен, 1922. – 233 с.
2. Erdélyi Béla Imen /Рукопис. – Мюнхен, 1925-1926. – 246 с.
3. Ерделі А. Історія, пов'язана з хворобою / Рукопис. 20-ті рр. ХХ ст. – 148 с.
4. Ерделі А. Я також жив на цій землі... – Гаржілес-Ендр, Франція. – 1929 // Небесник Іван. Адальберт Ерделі. – Львів: Видавництво «Мс.», 2007. – С. 229-236.
5. Ерделі А. Найкращі переживання мого життя. Мистецька колонія в Гаржілесі. Франція, 1929 рік // Небесник Іван. Адальберт Ерделі. – Львів: Видавництво «Мс.», 2007. – С. 207-228.
6. Фединишинець М., Тімков М. Розіка й Розі // Срібна Земля – Фест. – Ужгород, 1999. – 15-21 липня № 28.

WOMEN IN THE LIFE OF ADALBERT ERDELI

Prof. **Ivan Nebesnyk**,

Ph. D. (pedagogy), rector of Transcarpathian Art Institute,
Uzhhorod, Ukraine

Annotation: *The article analyzes for the first time the role the women played in the life and artistic career of Adalbert Erdeli. Women were accompanying Erdeli during all his life. To find out the artists attitude to the women and their role in the life of Erdeli the Erdeli's autobiographical novels, diaries and other documents are used.*

Key words: *Erdeli, Lilet, Genevieve Gaujard, Aglaja Szörényi, Magdalyna Slyvka.*

Адальберт Ерделі в компанії з Лілет та її подругами

Адальберт Ерделі та Аглая Серені

Адальберт Ерделі та Женев'єв Гожар

У жіночому товаристві на вулицях Ужгорода